

Філологічна термінологія М. С. Грушевського для називання понять з давньоукраїнської літератури

Проблемам давньої української літератури Михайло Грушевський присвятив т.2 – 4 своєї шеститомної (в дев'яти книгах) “Історії української літератури”. Фактично він дав найповніший реєстр та аналіз давньоукраїнських творів. Давньоукраїнську літературу як елемент історії української літератури вчений розглядає у таких розділах своєї праці: книжна словесність Київської доби, оригінальне письменство XI-XII вв., творчість XII-XIII вв., “Слово о полку Ігоревім”, релігійна література XII-XIII вв., галицько-волинська доба. Детальніший поділ літературного матеріалу староруської доби Михайло Грушевський подає у розділі “Оригінальне письменство XI-XII вв.”, визначаючи “чотири цикли книжної літератури: перед’ярославський, часи київського розцвіту, золотий вік староруської літератури і доба галицько-волинська” [1]. У розділі “Оригінальне письменство XII-XIII вв.” вчений надає вагомому значення літературним літописним пам’яткам цього періоду. “Поруч “Слова о полку Ігоревім” дружинна, або воєнна, повість духом і складом тісно споріднена з “Словом...”, ...се найбільша культурна і літературна вартість нашого старого золотого віку [2]. При розгляді творів цього періоду Михайло Грушевський користується такими філологічними термінами на позначення різновидів творів давньоукраїнської літератури та загальних понять: "дружинна епопея", "дружинна проза", "дружинне оповідання", "дружинний епос", "дружинний стиль", "дружинний поет", "дружинний репертуар", "дружинні билини", "дружинні величальні пісні", "дружинно-героїчний мотив", "дружинно-епічна тема", "дружинно-епічний мотив" [3]. Ці приклади термінів та номенклатур свідчать про досить повний перелік та аналіз творів давньоукраїнської літератури вказаного періоду, зроблений Михайлом Грушевським, оскільки Іван Франко, Михайло Драгоманов у своїх працях не дають такого повного реєстру різновидам цих творів. Так, з усіх названих термінів Іван Франко вживає лише термін "дружинна поезія" [4].

При аналізі давньоукраїнської літератури Михайло Грушевський використовує

(а в ряді випадків, як нам здається, і сам творить) послідовний набір термінів та номенклатур. Взагалі нами засвідчено понад 500 таких слів. Найбільше термінів – це назви різновидів давньоукраїнських творів. Майже до усіх термінів у працях вченого є похідні слова.

Так, наприклад, поряд з терміном "агіографічна література" Михайло Грушевський використовує такі терміни: "агіографічна повість", "агіографічні записки", "агіографічні пам'ятки", "агіографічні твори", "агіографічні утвори". За кожним похідним терміном закріплене конкретне значення. Або ще. Термін "билина" доповнюють такі терміни: "билинна епіка", "билинна пісня", "билинна повість", "билинна поезія", "билинна поема", "билинний стих", "билинний твір", "билинний текст", "билинний цикл", "билинні записки". Поряд з терміном "апокриф" фіксуються у працях Михайла Грушевського також інші похідні назви – "апокрифічна повість", "апокрифічне Євангеліє", "апокрифічне видіння", "апокрифічне оповідання", "апокрифічний апокаліпсис", "апокрифічний збірник", "апокрифічний лист", "апокрифічний твір", "апокрифічні книги". Всі ці похідні терміни вживаються доречно, але не засвідчені у працях його попередників [5].

Кількісно велику тематичну групу серед досліджуваних становлять терміни для називання релігійних творів та загальних понять з галузі давньоукраїнської літератури: "апокриф", "апостол", "акафіст", "апокаліпсис", "апостольська легенда", "апракос", "біблійна книга", "біблійна легенда", "біблійна повість", "біблійне оповідання", "біблійний твір", "біблійний текст", "біблія", "богослов", "богослужбний апостол", "богослужбні пісні", "духовна легенда", "духовна пісня", "духовна поезія", "духовний стих", "духовний твір", "єпископські писання", "канон", "канонічна книга", "канонічні писання", "канонічні Євангелії", "літопис", "літопись", "літургія", "мінея богослужбна", "монастирська легенда", "мученицька повість", "паноплія", "парамійник", "панегірик", "пасії", "патерик", "печерська легенда", "печерська повість", "печерські оповідання", "писання правовірні", "писання сектантські", "побожна легенда", "побожна пісня", "побожний твір", "поганська пісня", "проповідь", "псалом", "псалтир", "псальма", "релігійна легенда", "релігійна повість", "релігійна поезія", "релігійна проповідь", "релігійний твір", "релігійні вірші", "синаксар", "синаксарні статті", "сінаксар",

"страсті", "требник", "тропар", "хресна легенда", "християнська проповідь", "християнські писання", "церковні гімни", "церковний переказ", "церковні писання", "церковна поезія", "церковнослов'янський текст", "четвероєвангеліє". Лише деякі із засвідчених нами термінів цієї групи вживалися Іваном Франком, Михайлом Драгомановим і Михайлом Возняком, а саме: "апокриф", "духовна поезія", "мінея", "панегірик", "патерик", "пасії", "проповідь", "синаксарна стаття", "тропар", "псалми" [6]. Значна частина досліджуваних нами термінів функціонують у сучасному літературознавстві: "апокриф", "апокаліпсис", "Євангеліє", "патерик", "проповідь", "псалом", "псальма" і ін. [7]. Отже, вживання цих термінів Михайлом Грушевським сприяло утвердженню їх в сучасному літературознавстві.

Для детальнішого аналізу різновидів релігійних творів з давньоукраїнської літератури та їх впливу на розвиток літературних жанрів вчений окремо виділяє "церковні гімни", "церковні перекази", "церковні писання", "церковні поезії", говорячи, що церковна поезія – це важлива галузь української церковної творчості тих часів, і що її студіювання може кинути багато світла на розвій у нас поетичних форм, ритміки і образності [8].

Велику цінність для розвитку українського письменства, як стверджує вчений, мали такі різновиди творів давньоукраїнської літератури як літописи. Михайло Грушевський визначає, що вони були занедбані і недооцінені поряд з нашою старою літературою, і одним із важливіших завдань, які ставить перед собою вчений, є їх дослідження та популяризація. Поряд із найдавнішими літописами, особливе місце, як визначає Михайло Грушевський, займає Київський літопис XII століття. Розуміючи те, що, хоча з літературного погляду цей літопис як цілість не є оригінальним, бо він механічно компілює різний матеріал, не зв'язуючи його ні єдиною літературною манерою, але, говорить вчений, нам варто пізнати ті операції, яким підпали різні літературні твори, що знаходилися в нім [9].

З дослідженням терміну "літопис" пов'язано цілий ряд понять, які не обходить Михайло Грушевський у своїх працях, вживаючи відповідні терміни: "літопис", "літопись", "літописна збірка", "літописна звістка", "літописна компіляція", "літописна пам'ятка", "літописна повість", "літописна похвала", "літописна сага",

"літописне оповідання", "літописний збірник", "літописний переказ", "літописний твір", "літописний текст", "галицька літопись", "галицький літопис", "Київська літопись", "Київський літопис".

Окремі терміни, пов'язані з поняттям "літопис" мають дещо відмінне фонетико-морфологічне оформлення ("київський літопис" – "київська літопись", "літопис" – "літопись"; "галицький літопис" – "галицька літопись"). Але частіше вчений звертається до терміна "літопис" (вживає його 185 разів). Цей термін вживається і в сучасному літературознавстві [10]. Вживання варіантів "Галицька літопись", "Київська літопись" можемо пояснити тим, що ці термінологічні назви Михайло Грушевський вживає у своїх ранніх працях, а у пізніших працях вчений надає перевагу термінам "Галицький літопис", "Київський літопис", які і сьогодні вживаються у літературознавстві.

Окремі різновиди творів з давньоукраїнської літератури М.С. Грушевський називає термінами "писаніє" і "писання". Термін "писаніє" вживається тоді, коли мова йде про назви творів давньоукраїнської літератури на які вчений хоче вказати дослівно, як от, наприклад, говорить М.С. Грушевський про писання Вишенського "Писаніє до всіх в Лядській землі живущих", або ще: "Писаніє до кн. Василя" [12]. В інших випадках вчений вживає термін "писання", розрізняючи "агіографічні писання", "канонічні писання", "писання апокрифічні", "писання полемічні", "писання правовірні", "писання сектантські".

Іноколи термін "писання" у працях вченого (окрім значення "твори, творчість" [13]) вживається на позначення історичних відомостей, різноманітних писаних матеріалів, які мали вплив на розвиток літератури та становили собою історичну й літературну цінність [14].

Дуже часто термін "писання" входить до складу словосполучення з власними іменами письменників чи діячів: "писання Смотрицького", "писання Кровицького", "писання Вишенського", "писання Потія", "Клірикові писання", "писання Златоустого". В окремих випадках цей термін вживається з вказівкою на національну приналежність творів ("грецькі писання", "болгарські писання"), або ж вчений поєднує "писання" з релігійно-дидактичними поняттями: "православні писання", "католицькі писання", "єретичні писання".

Отже, аналізуючи терміни М.С. Грушевського для називання творів та загально-літературних понять з галузі давньоукраїнської літератури, ми бачимо, наскільки повною є ця тематична група термінів у працях великого вченого. Виходячи з цього, можемо говорити також про детальний і послідовний аналіз творів давньоукраїнської літератури, оскільки переважна більшість вживаних Михайлом Грушевським термінів і сьогодні вживається у літературознавстві. Вони сучасні як з погляду повноти їх набору [15], так і з погляду фонетико-морфологічного оформлення. Лише окремі терміни цієї групи вийшли з ужитку або вживаються дуже рідко: "пасії", "паноплія", "пеан", "панегірик", "гомілія" тощо; незначна кількість термінів змінила свою фонетико-морфологічну структуру: "сага" – "саґа"; "писання"— "писаніє"; "літопис" — "літопись" тощо.

Послідовним і повним вживанням цих слів вчений сприяв детальному дослідженню давньоукраїнської літератури і утвердженню цієї тематичної групи термінів у сучасній українській літературній мові.

Література

1. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т.ІІ, К., 1994, с.61.
2. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т.ІІІ, К., 1994, с.5.
3. Тут і далі з метою уникнення повторів всі терміни цитуються за нашим словником. О.С. Масликова. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського. Сімферополь. 2002. 256с.
4. Пінчук С.П., Регушевський Є.С. "Словник літературознавчих термінів Івана Франка". К. – 1966, с.71.
5. Див словники: Пінчук С.П., Регушевський Є.С. "Словник літературознавчих термінів Івана Франка". К. - 1966, 272с.; Деркач В.В. "Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова". Кременчук. 2000. 186с.
6. Див. згадані нами вище словники С.П. Пінчука та Є.С. Регушевського і В.В. Деркача; див. ще Михайло Возняк. Історія української літературної мови. т.І. Львів, 1920. с.47, 83, 113, 143, 183.

7. Див. Літературознавчий словник-довідник, К. – 1997
8. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т.ІІІ, К., 1993, с.96.
9. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т.ІІІ, К., 1993, с.5.
10. Див. згаданий вище літературознавчий словник-довідник, К., 1997.
11. Грушевський Михайло. Історія України-Русі. т.ІІІ, К., 1999, с. 436.
12. Грушевський Михайло. Історія української літератури, т.V, кн.2, К., 1993, с.91, 129.
13. Див. згаданий вище словник С.П. Пінчука та Є.С. Регушевського (с. 171).
14. Грушевський Михайло. Історія української літератури, т.ІІ, К., 1993, с.34.
15. Ні у творах І.Я. Франка, ні у творах М.П. Драгоманова такої повноти філологічних термінів для називання творів у галузі давньоукраїнської літератури немає. Див. згадані нами вище словники С.П. Пінчука та Є.С. Регушевського; В.В. Деркача.